

ZA (OD)GOVORNOST*

Od ovog izlaganja ne treba očekivati posebnu izvornost i znanstvenost: karakter će mu biti prvenstveno reklamni. Reklamni — jer je reklamacija na prevladavajući način društveno-političkog komuniciranja i jer reklamira neka rješenja — pojačanu brigu za *govornu* kulturu i zato više radnih mjesta fonetičarima, stručnjacima za govor.

U posljednjih je nekoliko stoljeća tradicionalna važnost govora uzmakla pred pisanom riječi. Diskvalifikacijom retorike zanemarivana je i govorna kultura za račun vrste učenosti koju simboliziraju znanje pisanja i čitanja. Dostojanstvo pisanog i čitanog počiva prvenstveno na vremenskoj protežnosti i dokumentarnosti (provjerljivosti „crnog na bijelom“). Za govorenje se isuviše mehanički vezuje neozbiljnost neformalnih razgovora, a za pisanje i čitanje ozbiljnost sadržaja od opće važnosti. Pismenost je poistovjeđena s kulturom i obrazovanjem; govornost s pučkim kazivanjem. Naše je podneblje dodatno opterećeno još i kompleksom kaskanja za kulturnijim evropskim narodima, a taj se kompleks najčešće izražava brigom za povećanje broja pismenih. Prostodušno se udivljenje tečnom govorenju obično iskazuje pismovnom metaforikom: „On govori kao da čita” ili „On govori kao knjiga”. U našoj, govorno nedovoljno kultiviranoj sredini većina je u situacijama javnog govorenja diskvalificirana jer, za razliku od pisanja i čitanja, nikada nisu vježbali govorenje.

Kritika stanja u kojem je javno obraćanje mnogo češće čitanjem nego govorenjem polazi od pretpostavke da JAVNA RIJEČ MORA BITI GOVORENA A NE ČITANA. Kod nas, međutim, čitački krug zatvaraju izravno društveno-političko komuniciranje (na društveno-političkim skupovima) i neizravno društveno-političko komuniciranje preko sredstava javnog informi-

*) Izlagane na skupu Izučavanje jezika društveno-političkog života i masovnih komunikacija, maj 1986. Beograd.

ranja. O čitanju na skupovima izvještava se —
čitanjem.

Možda u prvi mah i nismo svjesni paradoksalnosti koja sintagmu *čitani govor* čini oksimoronom. Čitanje i govorenje imaju međusobno isključivih obilježja. Pismo i govor dva su različita sistema znakova, različito ostvaruju jezik u konkretnom tekstu, te, što je posebno važno za problem koji ovdje obrađujemo, razvijaju različite strategije odnosa prema primaocima. Da bi se naglasile razlike između pisanog i govorenog izraza obično se neadekvatno uspoređuju spontani razgovor i pisanje, koje je uvijek nespontano. Pisanje iz tehničkih razloga (ruka je sporija od govornih organa) ne dozvoljava onako brzo ostvarivanje teksta kao govor, a najčešće se vremenska neograničenost kod pisanja iskorištava za razrađivanje koda ili stiliziranje. Pisanje je usmjereno više na sadržaj, a govorenje na osobno zalaganje i odnos prema sugovornicima. Prostorni i vremenski odmak od trenutka susreta primaoca s porukom čini pisca manje angažiranim od govornika. No najčešće se zaboravlja da se i govor može pripremiti. To znači da prostorno-vremenski odmak govornik može iskoristiti za retoričku pripremu. Kod čitanja kontinuirano ispisanog teksta spremnog za tiskanje ovaj je dio pripreme izostao.

Primaoci čitanog „govora” imaju mnogo teže uvjete primanja obavijesti nego primaoci spontanog govora ili retorički dobro pripremljenog, dakle — nespontanog, govora jer se primaocima čitanog govora skraćuje vrijeme prijema. Čitanje naglas brže je od govorenja, a k tome se još čita tekst koji je pripremljen kao da će biti bezglasno čitan. Primaočev je zadatak težak: ono što je pripremano s mnogo vremena na raspolaganju (što rezultira razrađenijim kodom, razgranatijom sintaksom i kompliciranijim gramatičkim vezama) i za primanje bez vremenskih ograničenja (bezglasno čitanje) mora primiti sasvim neprimjereno — sluhom. Čitač tako pripremljenog teksta ne vodi računa o tome da se slušač ne može vraćati prema početku rečenice ili teksta onako kako to može čitalac. Zadani biološki kapaciteti ne omogućuju primaocu kontinuirano naprezanje s dugaćkim rečenicama. Prezentnost, vrijeme u kojem se period fizičkog vremena može doživjeti kao (psihička) sadašnjost (ili ne-vremenost), primaocu je ograničena i zato on jako ovisi o realnosti kontura govornih vrednota i primjerenoj govornoj organizaciji poruke.

Primaoca se opterećuje i ujednačavanjem govornih vrednota. Čitani je govor obavijesno osiromašen jer je rezultat dvostruke pretvorbe. Prvom se pretvorbom govoru adekvatne misli prestiliziraju u pisani izraz, a drugom se pisani tekst (namijenjen bezglasnom čitanju) ozvučuje glasom i tako obavijest primjerenu oku name-

će uhu. Iz rukopisa ili tiska teško se bez iskustva u interpretativnom čitanju rekreiraju dobre govorne konture. Čini se da svako javno nastupanje teži ukinuti veliku diskontinuiranost karakterističnu za spontano govorenje. Pokret i zvuk izravni su znakovi govornikove osobnosti i vrlo je vjerojatno da tu leži uzrok uravnavljanja govornih vrednota (intonacija, intenzitet, tempo, pauze, mimika i geste) kod javnog govorenja. Razlozi su sljedeći: veći broj različitih jeđinki u publici objedinjuje se općim, svima zajedničkim znakom; opterećen potrebom da ga se dobronamjerno primi (pozitivno i s povjerenjem vrednuje), govornik se smješta u kalupe za koje vjeruje da kod publike refleksno izazivaju povjerenje; budući da želi postići zajedništvo s publikom (što je u prirodi govora i komunikacije uopće), izbjegava sve što bi moglo omesti identifikaciju, pa i svoju različitost (=osobenost, subjektivnost) skriva iza forme društveno prihvatljivog ponašanja. U čitanom se političkom govoru pažljivo izbjegava diskontinuiranost. Da je subjekt iz takvog govora izbačen vidi se ne samo po tome što je govor prepun ponavljanja uopćenih opredjeljenja (načela ili smjernica) i za neautentičan duh obaveznih izraza (fraz), nego se to naročito odražava u napadnoj redukciji razlika u pokretu i zvuku. Za govornicom imamo ukočene čitače koji ozvučavaju uredno popunjene obrasce. Na TV ekranima imamo besprijeckornu dikciju nezainteresiranih spikera — usjedjelih pretvarača vizualno ujednačenih pismovnih znakova u zvučno ujednačene rečenice. (Sjedeći, jer su tako sigurniji od pokreta, oni olovkom u ruci pokušavaju figurirati kretanje i prirodnost.)

Važno je još dodati utjecaj pisma kao nivelatora. Ujednačena slova, posebno ona u tisku, ujednačeni razmaci između riječi i ujednačeni signali za pauze (samo one koje delimitiraju rečenice i veće fonetske blokove, a ne, na primjer, posebno važne pauze ispred ključnih izraza) — sve je to samo štura naznaka za govorne različitosti, koje su itekako obavijesne. U govornim se vrednotama dobra govora ne nalazi samo obavijest o govorniku (ekspresivna razina izraza), nego i obavijest o predmetu govora (logička i impresivna razina). Slojevitost govorne poruke — činjenica da se govorenjem istovremeno dobija više informacija nego pisanom komunikacijom — omogućuje joj da može biti kraća i istovremeno preciznija. To je zato što su govorne vrednote obavjesna baza govora, pilot-informacija što krči put ostalim informacijama sadržanim u poruci. Neizostavna je karakteristika dobrog javnog govorenja organizirana diskontinuiranost, to jest, takve varijacije govornih vrednota kakve će biti primjerene primaocima. Radio, televizija i telefon već nas

duže vremena prisiljavaju na „povratak” ishodštima komuniciranja — veću upotrebu kulturom prerađenih prirodnih izražajnih sredstava, koja su u Gutenbergovoj galaksiji izgubila svoju nekadašnju važnost. Zato kad govorimo o nespontanom govorenju, to jest, o javnim govornim nastupima, nije nikad dovoljno upozoravati na potrebu one vrste pripreme na koju čitači govora ne obraćaju ni najmanje pažnje, a to je retorička priprema. Za njezino izostajanje opravdanja nema, jer je omogućuje prostorno-vremenski odmak od situacije izgovaranja.

Mnoge od „obaveznih” (ili žargonskih, ili sistemskih) figura našeg političkog govora potranjuje upravo način pripremanja i izlaganja — ispisivanje kontinuiranog teksta (ne samo potpunih, nego prenatrpanih rečenica) i čitanje. Mnogi postupci karakteristični za pisani izraz uopće nezaobilazni su postupci „pravog” političkog govornika. To su: gomilanje atribucija i predikacija, sparivanje u i-veze (jednom se izrazu dodaje više ili manje sinoniman drugi izraz), nizanje ili nabranje, upotreba imenskih konstrukcija i tamo gdje bi glagolski izraz bio kraći i efikasniji (nominalizacija), te umetanje dopunskih, najčešće suvišnih, objašnjenja unutar rečenice. Čitanje u potpunosti ispisanog teksta omogućuje veliku čestocu nekih u političkom govoru obaveznih figura — figure sintetičnosti (što više toga obuhvatiti u jednu cjelinu, jednim intonacijskim lukom) i figure analitičnosti (što više pleonastičkih i-veza). Logičnost i misaonost, također, se konotiraju beskonačnim ulančavanjem tema unutar iste rečenice, a dijalektičnost binarnošću (dvočlane sintagme s elementima vezanim crticom ili veznikom i). Uopće, neograničenost vremena za pripremu i činjenicu da je čitanje na javnim skupovima dozvoljeno naš tipični govornik političkog žargona zlorabljava, da bi primaoca opteretio prenatrpanim rečenicama i monotonim izlaganjem (čitanjem). Inflacija rečenice, a time i cijelog teksta, rezultat je nekontroliranog, gotovo refleksnog gomilanja. Pisac i čitač političkog govora ne zna ono što zna dobar pisac — da je primalac ograničenog kapaciteta ne samo kad sluša čitano, nego i kad čita u sebi i da zato dugačke rečenice ugrožavaju i čitljivost (a kamoli slušljivost) teksta. Čitljiviji su oni pisci koji pisanjem podražavaju govornost.

Kako protumačiti uporno javno nastupanje s čitanjem potpuno ispisanih rečenica teksta tamo gdje bi situaciji primjerenije bilo retorički pripremljeno govorenje uz pomoć bilješki (koje u diskontinuitetu sadržavaju samo natuknice i ključne riječi govora)? Je li to ljenost da se osim za temu pripremi i za konkretnu govornu situaciju (što bi značilo da vodi računa

o svojim slušaocima), ili je to vjernost tradiciji beskonačnih referata? Čini mi se da se čitanje potpuno ispisanog teksta može protumačiti i kao sastavni dio figurativnosti političkog žargona. Čitanje ne samo da omogućuje za politički žargon karakterističnu dužinu i strukturu rečenice i čitavog govora (što figurira govornikovu sposobnost i „težinu“ sadržaja), nego i samo figurira, to jest, usmjerava na neke asocijacije koje su s predmetom govora samo u posrednoj vezi. Ono što odgovara na pitanje KAKO, dakle, *način*, može biti sastavni dio strategije usmjeravanja primaoca na pošiljaocu poželjno tumačenje poruke. Tako i čitanje shvaćeno kao figura sudjeluje u stvaranju uvjeta za primanje poruke. Govornik između ostaloga želi obavijestiti i o svojoj elokventnosti misaonosti, sposobnosti za sintetičan prikaz prethodno analiziranog, iscrpnost i sveobuhvatnost. Podaci o govornikovim sposobnostima (ekspresivna razina) neobično su važni za zadobivanje povjerenja. To sve lako je figurirati razgranatom rečenicom i tečnim izgovaranjem, a to se opet lako može čitanjem u potpunosti ispisanog teksta. Kad bi se zabranilo čitanje na političkim skupovima, politički bi jezik doživio mnoge promjene.

Pisano i čitano u društveno-političkom komuniciranju ima još jednu važnu konotaciju. Dostojanstvo koje pismo ima zbog svoje dokumentarnosti, provjerljivosti i vremenske protežnosti proteže se i na konotaciju ovjerenosti. Napisanom i pročitano lakše se povjeruje nego govorenom. Pisano i čitano lakše nego govoreno konotira službenost, podobnost, usustavljenost i važnost. Ako je moguće čitanje tumačiti kao takvu figuru, onda ono kao način (ono KAKO govora) itekako suodređuje ono što zovemo predmetom (ŠTO) govora. Načinom (u ovom slučaju čitanjem sa svim pratećim obilježjima) govornik ovjerava sebe, a time i predmet govora. U obavjesno praznim govorima, kad je izbor teme samo još jedna od žargonskih figura, način postaje predmet — KAKO se u potpunosti poistovjećuje sa ŠTO. U takvim slučajevima govornik (čitač) ne govori ništa drugo nego svoju podobnost.

Iz zabilježenog govora, istrgnutog iz svoje govorne situacije, uvijek se ta njegova situacija donekle može rekonstruirati. Govor je slika ne samo govornika nego i njegove publike. Mogli bismo čak reći da što je govor retoričniji, to jest, bolje pripremljen za svoju komunikativsku situaciju, to se publika u njemu jasnije odražava. No i iz političkog neretoričnog žargonskog čitanja pomalja se slika one skupine koja ga strpljivo podnosi i čiji se pojedinci, izmjenjujući se za govornicom, ponašaju slično. Čitanje jest neprimjereno situaciji javnog

izlaganja, ali, budući da se to prešućuje, čini se da ipak odgovara skupini kojoj se obraća i čije pojedince vežu ista pravila ponašanja. Izlaganjem sličnog na sličan način samo se potvrđuje već postojeće zajedništvo. Odatle prisutnost retorike u takvom općenju samo u onom negativnom smislu (u kojem se, nepravедно, danas najčešće upotrebljava); odatle odsutnost retoričnosti u onom smislu u kojem taj izraz upotrebljavamo ovdje — pripremanja za dijalog. Samodovoljnost i isključivost žargonskog govorenja rezultira neuvjerljivošću. U obrednim govornim žanrovima, kakvi sve češće postaju naši društveno-politički skupovi i informativno-političke emisije, s razgovorom nestaje i potreba za uvjeravanjem. Zajedništvo se već pretpostavlja i obredom se samo održava. Javno istupanje političara bez vidljive želje da budu uvjerljivi stvara iluziju jasne situacije i neproblematičnog društva u kojem je svima jasno što treba — više raditi i manje razgovarati.

Retoriku nismo uveli u škole da nam se ne bi namnožili slatkorječivi demagozi, koji bi, po autoru ove teze (jedan naš pisac udžbenika) postali opasnost za demokraciju. Strah je povukao krivi potez. U retorički neodgojenom narodu demokracija je u većoj opasnosti, nego u govorno kultiviranom narodu, a šansa za talentirane i samouke demagoge može biti samo još veća. Što više ljudi zna govoriti i prepoznati govorničke figure, demagog će biti manje uspješan. Da bi se situacija promijenila trebalo bi poduzeti paralelno nekoliko akcija. Počnimo navikavati javnost na govornost ukazujući na dobre i loše primjere. Umjesto objektivnih pretvarača slova u glasove, na televiziji nam trebaju ljudi s dobrim osobinama spikera (normalnost i pravilnost izgovora), stručnjaka (govor s razumijevanjem predmeta govora) i oratora (poznavanje tehnika uvjerljivog nastupanja). S više dobrih primjera na sredstvima javnog informiranja smanjila bi se za naše prilike prevelika tolerantnost prema žargonskom govoru i nemuštim (ali zato preopširnim) društvenopolitičkim radnicima. Paralelno s tim, trebalo bi pripaziti da se ponegdje u školama uveden predmet govorna kultura ne svede na kulturu pisanja i čitanja. Obrazovanje u govoru treba povjeriti stručnjacima za govor — fonetičarima, a ne nastavnicima jezika i književnosti, koji su orijentirani gotovo isključivo na pisanu riječ. Stručnjacima za govor trebalo bi osigurati i mjesto u sredstvima javnog komuniciranja. Po gradovima, općinama i mjesnim zajednicama trebalo bi osnivati govorničke klubove. Moglo bi se onda jednom dogoditi da čitanje nepotrebnih referata ne prođe mimo ravnodušnog slušateljstva. To bi bio znak ne samo većeg stupnja govornosti, nego i odgovornosti za riječ-djelo. Bili bismo bliže ispu-

njenju dvaju ideala govorne kulture — poštiva-
nja sugovornika i kreativnosti. S govornošću
bio bi češći razgovor. (Zasad s prevladavajućom
negovornošću još uvijek toleriramo monologe.)
Zato se može reći da bismo također bili bliže
ostvarenju onoga za što se zalažu naši ustavi
i statuti.

